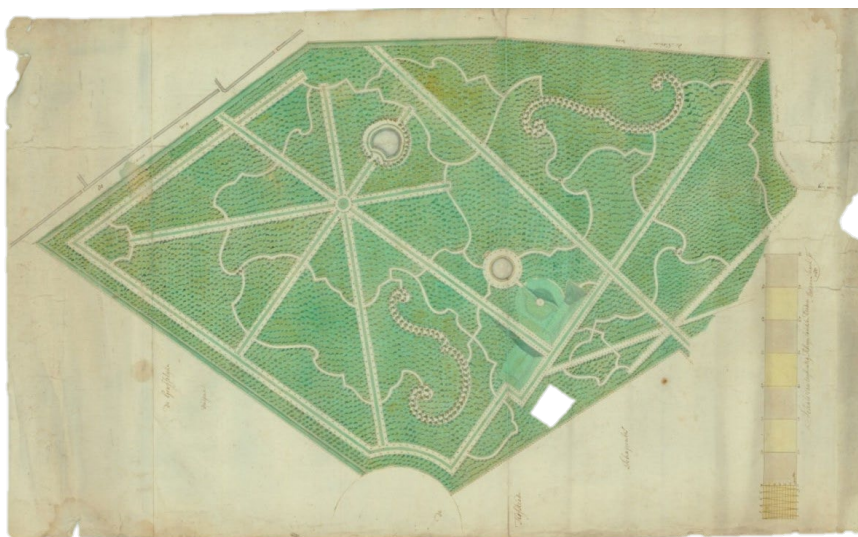

HET PARK VAN WOESTDUIN, EEN ACHTTIENDE- EEUWSE CREATIE VAN ADRIAAN SNOEK EN HENDRIK HORSMAN

HENK VAN DER EIJK

De buitenplaats Woestduin bij Vogelenzang en de landmeter Adriaan Snoek (1716-1796) worden al lang met elkaar in verband gebracht, maar altijd met enige reserve.¹ Heimerick Tromp stelde - mogelijk in navolging van Florence Hopper - dat Woestduin door 'A. Snoeck' is aangelegd.² Meestal wordt echter gemeld dat Snoek weliswaar in 1766 een ontwerp voor Woestduin heeft gemaakt, maar dat dit ontwerp waarschijnlijk nooit is uitgevoerd (afb. 1).³ Die kanttekening wordt terecht geplaatst: op een kaart die circa 1790 wordt gedateerd, is van Snoek's ontwerp uit 1766 weinig te herkennen (afb. 2).

Afb. 1. Adriaan Snoek, ontwerp-tekening voor het park van Woestduin, 1766. Particuliere collectie.

Afb. 2. Anoniem, kaart van de hofstede Woestduin, circa 1790. Particuliere collectie.

Het gevolg is dat Snoek wat betreft Woestduin langzaam naar de achtergrond is verdwenen en dat zijn opvolgers de aandacht opeisen. In het geval van Leonard Springer (1855-1940) is dat terecht: de in 1901 door hem ontworpen paardenrenbaan was niet alleen een succes, hij is nog steeds zeer goed zichtbaar in het terrein. Het open middenterrein met enkele door hem gespaarde boomgroepen lijkt ook nog redelijk intact.⁴

In het geval van Johann David Zocher sr. (1763-1817) is dat nog maar de vraag. Over zijn ontwerp uit circa 1800 van het gebied rond het huis wordt thans gezegd dat dit 'in het terrein nog steeds te herkennen' is.⁵ Maar de heuvel waarop onder meer wordt gedoeld, ligt er nu nog ongeveer bij zoals deze staat weergegeven op de plattegrond van circa 1790 - vóór de komst van Zocher.⁶

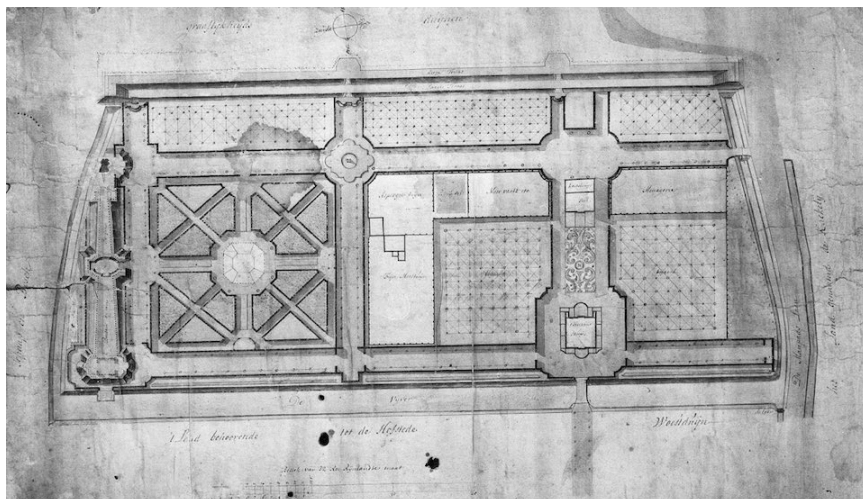
Uit onderzoek in de kasboeken van eigenaar David ten Hove (1724-1787) blijkt dat Snoek wel degelijk verantwoordelijk was voor in ieder geval een deel van de aanleg van Woestduin.⁷ Niet gesigioneerde (ontwerp)tekeningen die aan Snoek kunnen worden toegeschreven, vertonen bovendien sterke overeenkomsten met de plattegrond uit circa 1790. En ook nu nog zijn sporen van zijn werk in het terrein zichtbaar. Naast Snoek blijkt ook ene Hendrik Horsman (1708/9-1778) een belangrijke rol te hebben gespeeld bij de creatie van het park. In dit stuk wordt de betrokkenheid van beiden bij de achttiende-eeuwse aanleg van Woestduin nader uitgelicht.

HENDRIK HORSMAN

Hendrik Horsman is een nieuwe naam en voor zover bekend een nog niet eerder beschreven persoon. Met enige omzichtigheid kan het volgende worden genoteerd over deze man met uiteenlopende werkzaamheden. Naast later te noemen werk aan het park van Woestduin, bezorgde Horsman volgens de boeken van David ten Hove ook regelmatig diens 'Actens der Jacht'. De laatste betaling aan Horsman door Ten Hove dateert van 21 september 1778, waarna Ten Hove een andere bode voor deze taak betaalde.⁸ Hendrik Horsman was twee maanden later namelijk overleden en werd op 25 november 1778 als kinderloze 70-jarige begraven in de Grote Kerk in Den Haag.⁹ Horsman, zo blijkt, was per 1 januari 1740 door de Ridderschap van Holland als bode 'van de Abdijen van Rijnsburg en Leeuwenhorst in Westland en Delfland' aangesteld (maar al vanaf januari 1749 liet hij de dagelijkse beslommingen over aan een plaatsvervanger).¹⁰ Zijn recente 'afsterven' leidde ertoe dat de Ridderschap in december 1778 een opvolger moest benoemen.¹¹

Horsmans plaatsvervanger gaf hem waarschijnlijk ruimte om zich bezig te houden met zaken die hem meer interesseerden: waterhuishouding en ontginning. Op 1 juli 1773 presenteerde Hendrik Horsman een Memorie aan de 'Gecommitteerde Raaden' (*Concept van Hendrik Horsman, om in Graaflijkheid's Zeeduin en eenige bekwame plaatsen aan te leggen tot Korenlanden en Houtgewas*), waarin hij meldt dat hij al sinds enige jaren bezig was om in opdracht van de Gecommitteerde Raden van Holland en Westvriesland delen

van de zeeduin naast de Scheveningseweg te laten omgraven en beplanten.¹² Een stuk uit dezelfde periode, getiteld *Consideratien omtrent het afleiden van het water agter Zorgvliet*, wordt aan Horsman toegeschreven. Hierin is veel aandacht voor de verhouding tussen de hoogte van de 'dorpel' van de vijver van deze buitenplaats, en die in de beek verderop.¹³

Afb. 3. Anoniem, kaart van de hofstede Woestduin, circa 1700. RCE 57.951.

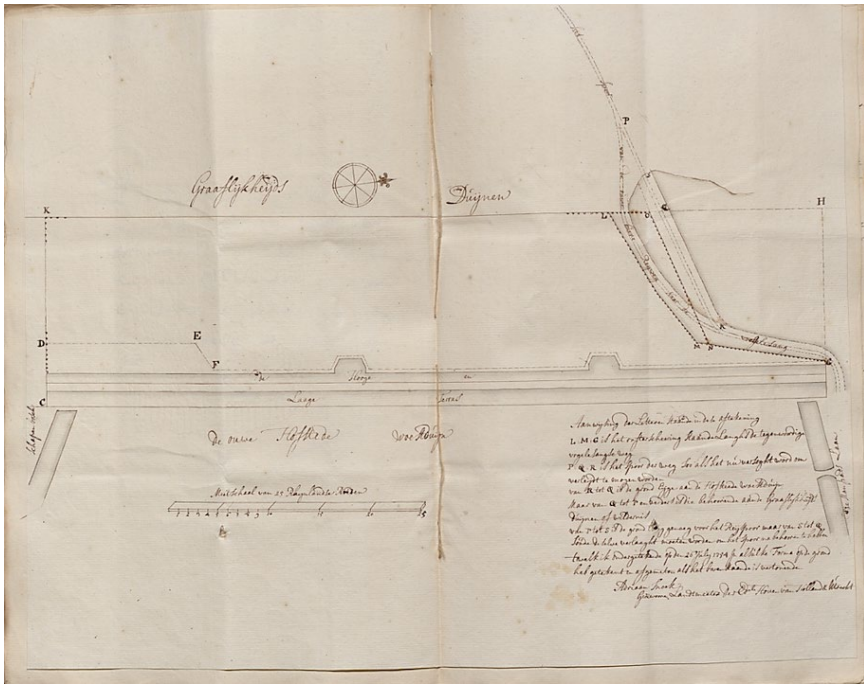
WOESTDUIN IN DE ACHTTIENDE EEUW, EEN KORT OVERZICHT

Woestduin is waarschijnlijk in de zeventiende eeuw ontstaan als een hofstede ten westen van de Leidse Trekvaart, tussen Haarlem en Leiden ter hoogte van Vogelenzang. Het lag ten zuiden van de Manpadslaan en ten noorden van de hofstede Schapenbosch (ook wel Croesbeek genaamd).¹⁴ Ten westen hiervan was tot aan 'het laag van de Vogelenzang' niets dan wildernis: de 'Graafflijkheids Leij-duin'.

De vroegst bekende eigenaar van Woestduin was Mattheus Stilte, wiens in de duinen gelegen vinkenbaan in 1699/1700 werd genoemd.¹⁵ Mogelijk liet hij de tuin aanleggen die op een laat zeventiende-, vroeg achttiende-eeuwse plattegrond staat weergegeven (afb. 3). De scheiding tussen de tuin en de duinen werd gevormd door trapsgewijs aangelegde terrassen aan de westzijde van de tuin: het 'lage terras en het " hoge terras'. Deze situatie zou tot diep in de

achttiende eeuw grotendeels gehandhaafd blijven, ook na latere uitbreidingen van het grondgebied in westelijke richting, waar het park werd aangelegd.

Na enkele eigendomswisselingen werd Woestduin op 11 juni 1717 overgedragen aan Abraham Kromhuizen (1651-1733, maar mogelijk was zijn gelijknamige zoon de koper).¹⁶ De volgende zeventig jaar zou Woestduin in handen van dezelfde familie blijven. Zoon Abraham Kromhuizen (ca. 1685-1751) begon in 1744 met uitbreiding van het terrein van Woestduin richting het westen.¹⁷ Hij wilde blijkbaar ook de loop van de 'Buijte Reij-weg' (het verlengde van de Manpadslaan) verleggen, omdat deze openbare weg met een bocht om een duin door zijn nieuw verworven terrein liep. Maar omdat de nieuw te maken weg dan dwars door dat duin (een 'considerabele verhoging') zou moeten lopen, werd bepaald dat hij dit voor eigen rekening moest doen - het plan ging niet door. Na Abraham's dood erfde zijn zus Johanna Maria Kromhuizen (1689-1763), weduwe van Melchior ten Hove (1682-1750), de buitenplaats.¹⁸ Zij haalde een oud plan van stal: tien jaar na de poging van haar broer kreeg zij in 1754 toestemming voor het rechte trekken van diezelfde weg.¹⁹ Desondanks lijkt dit idee sindsdien nooit tot uitvoering te zijn gekomen. Na Johanna's overlijden gingen al haar titels en bezittingen en die van haar man en broer over op zoon David ten Hove.²⁰ Hij kreeg de beschikking over een fortuin én werd eigenaar van Woestduin. Onder zijn beheer werd de buitenplaats in twee stappen (1763 en 1765) in zuidwestelijke richting enorm uitgebreid en kreeg het ongeveer de huidige oppervlakte.²¹ Ten Hove hield in zijn boeken lang vast aan specifieke aanduidingen voor de oorspronkelijke buitenplaats, die hij Woestduin noemde (of 'de Plaats'), en het achterliggende park, dat hij veelal Lijduin noemde (of 'het Duin'). Waarschijnlijk keek Ten Hove hierbij naar de grenzen zoals hij ze aantrof: van na de uitbreiding van 1744.

Afb. 4. Adriaan Snoek, opmeting ten behoeve van de verlegging van de weg achter Woestduin, 1754. NA 3.01.27.01-271.

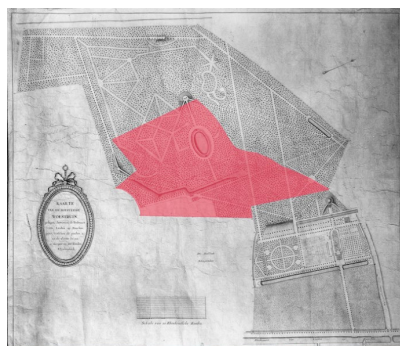
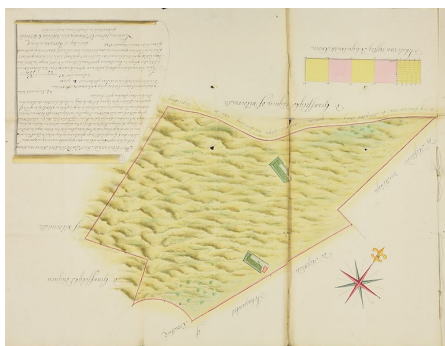
SNOEK, HORSMAN EN WOESTDUIN

De eerste keer dat Adriaan Snoek met Woestduin in verband kan worden gebracht, dateert al van 1754: als landmeter maakte hij de tekening en berekeningen bij Johanna Maria Kromhuizens verzoek om de weg ten noorden van de buitenplaats te verleggen (afb. 4). Snoek, die in 1738 tot landmeter in Holland werd benoemd,²² maakt hier nog geen gebruik van de geel-roze geblokte schaalstok die op zijn latere kaarten voorkomt.²³ Daarvan is wel sprake op de plattegrond die Snoek in november 1762 maakte voor de eerste grote uitbreiding van het grondgebied van Woestduin (afb. 5), waarvoor David ten Hove op 3 maart 1763 toestemming kreeg.²⁴ David ten Hove deed dit verzoek namens zijn moeder die nog steeds eigenaar was van Woestduin, en namens de weduwe Magdalena Moens, eigenaar van de hofstede Schapenbosch. Waarschijnlijk moest deze aanvraag gezamenlijk worden gedaan, omdat de eigenaar voor het verkrijgen van de grond achter Schapenbosch met het plan

moest instemmen: Abraham Kromhuizen was in 1744 een deel van de door hem gewenste uitbreiding geweigerd, omdat die grond achter de hofstede van zijn buren lag.²⁵ Volgens het verzoek wilde men de nieuwe, in erfpacht te nemen grond uit de 'Graafflijkheids Leij-duinen' gaan beplanten.

Snoek's betrokkenheid bij deze uitbreiding bleef beperkt tot het uitzetten van de buitengrenzen in het terrein en het met berekeningen onderbouwen van de aanvraag. Een jaar na de uitbreiding kreeg Hendrik Horsman vervolgens betaald voor geleverd 'Plancoen' en extra arbeidsloon voor 'Leijduin agter Woestduin'.²⁶

Horsman kreeg in dit geval bijna 130 gulden, in augustus 1765 kwam daar nog eens 120 gulden bij 'voor geleverd hout in Lijduin'.²⁷ De uitbreiding van 1762/1763 is van opvallend onregelmatige vorm. De grens loopt om enkele plaatsen heen die op de kaart van circa 1790 als verhogingen in het landschap zijn weergegeven (afb. 6). Dit lijkt te passen in Horsman's theorie dat hoge duinen zoveel mogelijk met rust gelaten moeten worden, tot de in omliggende lage delen aangebrachte beplanting voldoende beschutting bood.

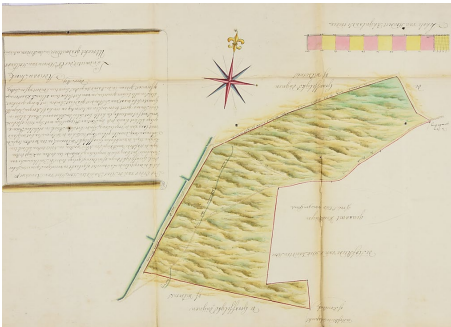

Afb. 5. Adriaan Snoek, opmeting ten behoeve van het verzoek om uitbreiding van het terrein van Woestduin, november 1762. NA 3.01.27.01-273

Afb. 6. De onregelmatige grenzen van de uitbreiding van 1763, die om twee hoge punten heen lijken te zijn uitgezet (bewerking auteur).

Snoek tekende in augustus 1765 vervolgens de plattegrond ten behoeve van de aanvraag voor een nieuwe uitbreiding van het grondgebied, die op 4 december van dat jaar werd gehonoreerd (afb. 7).²⁸ De aanwinst omsloot als het ware de uitbreiding van twee jaar eerder. Aan de noordzijde werd Woestduin ook

uitgebreid, reden waarom er ten noorden van 'de ouwe weg' sprake is van 'de Nieuwe weg of die begeert werd voor de ouwe aldaar geleght te werden'. Snoek kreeg volgens de boeken op 16 januari 1766 een bedrag van ruim 108 gulden (waarschijnlijk voor zijn plattegrond en berekeningen uit het voorgaande jaar).

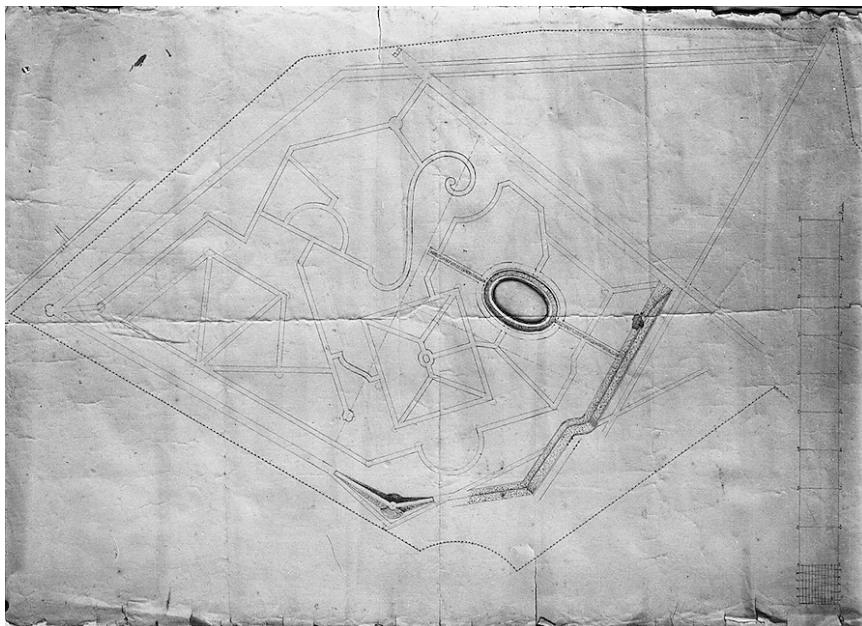

Afb. 7. Adriaan Snoek, opmeting ten behoeve van het verzoek om uitbreiding van het terrein van Woestduin, augustus 1765. NA 3.01.27.01-273.

Afb. 8. De in 1766 door Horsman aangelegde noordelijke weg buiten het park om, in februari 2019. Gezien naar het westen richting de lichte knik in de weg (toto auteur).

Horsman kreeg gedurende het jaar 1766 in totaal f3500,- betaald voor zijn werk aan het 'maaken van de nieuwe weg in Lijduin'.²⁹ Dit zal de noordelijke weg zijn, die nu nog als een ongebruikte laan in het bos ligt (afb. 8). Opvallend is dat Ten Hove voorafgaand aan de goedkeuring voor zijn plan 'ter verlegging van de weg' bedragen schonk aan zowel de 'Roomse armen van de Vogelezang' (f150,-), als 'aan de Gereformeerde armen tot Overveen, voor d^o' (f100,-).³⁰ Het structureel verlengen van de route voor omwonenden lag ook toen al gevoelig.³¹ Ook voor de redengevende verklaring van de uitbreiding trok Ten Hove de sociale kaart: de grond die hij in 1763 had verworven had veel meer gekost dan hij ooit op zou brengen. Deze nieuwe uitbreiding was volgens Ten Hove dan ook niet voor eigen gewin, maar voor de 'Werkluijden' zou het voordelig zijn als hij toch tot die uitbreiding besloot (tegen een geringere erfpacht, uiteraard).³² Het aantal tuinlieden veranderde in deze periode dan ook niet, er was een tuinman met twee tuinknechten en dat bleef zo. De tuinman kreeg met grote regelmaat de kosten vergoed die hij over de afgelopen maanden had gemaakt, inclusief het uitbetalen van dagloners. Balthazar Carull (ca. 1733-1808), Ten Hove's

boekhouder, zorgde ervoor dat de kosten gemaakt op de plaats en in het duin gescheiden werden geboekt.

Afb. 9. Toegeschreven aan Adriaan Snoek, (ontwerp?) tekening van de invulling van het zuidelijke deel van het park van Woestduin. RCE 57.953.

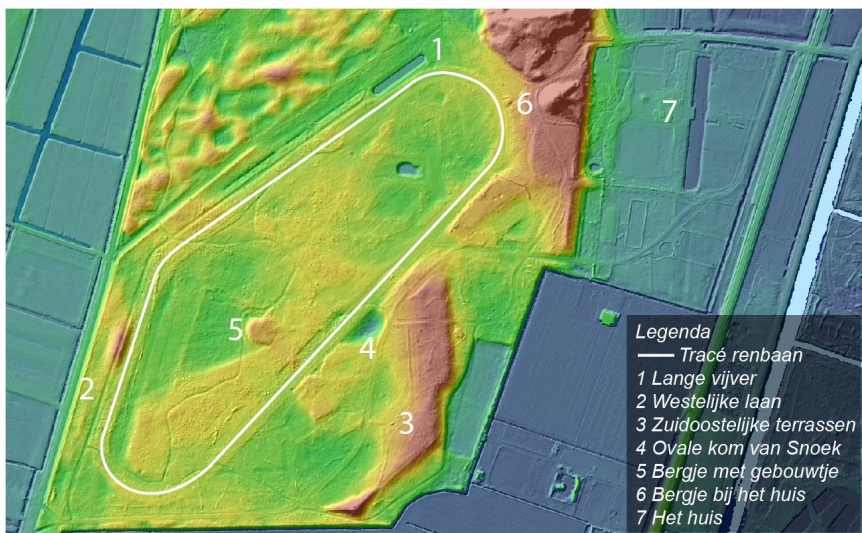
EEN UITGEVOERD ONTWERP VAN SNOEK

Na zijn werk ten behoeve van de uitbreiding van het grondgebied van Woestduin, komt Snoek meer in beeld als ontwerper. Zijn ontwerp uit 1766 is bekend. Het is mogelijk dat de 89 gulden en zeventien stuivers die op 9 januari 1767 aan 'Adr. Snoek, Landmeter' werden betaald, voor werkzaamheden in verband met dit ontwerp waren bestemd.³³ Dan duurt het ruim een jaar voor Adriaan Snoek weer in de boeken van Ten Hove voorkomt, maar ditmaal gebeurt dat met een duidelijke aanwijzing voor zijn directe betrokkenheid bij de aanleg van het park: op 17 september 1768 krijgt hij f1100,- betaald, als eerste termijn van in totaal '4 Termijnen op Rek van f3050 voor 't Graven van een Kom in 't duin en 't planeeren van een stuk Grond, groot ruim 3 Mrg'.³⁴ Dat de grond heuvelachtig was, had Ten Hove al eens aangevoerd als reden om coulant te

zijn met de hoogte van de erfpacht. In november 1768 was het werk blijkbaar afgerond en vond de laatste betaling plaats.³⁵ Welk werk Snoek op 5 december van dat jaar deed is onbekend, maar hij verdiende er nog eens 232 gulden mee.³⁶

Of de bewaard gebleven ontwerp-tekening van deze kom en omgeving uit deze, of een latere fase dateert, is niet helemaal duidelijk (afb. 9). Op basis van het handschrift en de gebruikte schaalstok ligt betrokkenheid van Snoek bij deze tekening voor de hand. Maar zijn naam valt in de kasboeken niet direct in verband te brengen met de in 1772 plaatsvindende verhoging en verdieping van de kom, terwijl de tekening ervan wel overeenkomt met de plattegrond uit circa 1790.³⁷ Adriaan Snoek kreeg enkele maanden later wel ruim 17 gulden uitbetaald, een vrij normaal bedrag voor een ontwerp-tekening in die tijd, maar zonder specifieke omschrijving is het verband lastig met zekerheid vast te stellen.³⁸

Snoek werkte sinds in ieder geval 1771 namelijk ook aan een ander buiten van Ten Hove: De Nes (ofwel Nesserak, ofwel Realeneiland, gelegen aan de Vecht tussen Vreeland en Nigtevecht), dat David ten Hove in 1768 uit de boedel van de moeder van zijn eerste vrouw Cornelia Adriana Sautijn (1724-1750) was toegekomen.³⁹ Waarschijnlijk maakte Ten Hove dit buiten gereed voor bewoning voor de enige dochter die uit dit huwelijk, Wendela Eleonora ten Hove (1750-1814).⁴⁰ Na januari 1773 werd Adriaan Snoek nog zeven maal in januari uitbetaald op basis van een ingezonden rekening, voor bedragen variërend tussen de zes en 47 gulden.⁴¹ Welk werk daaraan precies verbonden was is niet meer vast te stellen, maar mogelijk heeft de betaling aan Snoek in januari 1774 te maken met de niet met een specifiek persoon in verband te brengen kosten voor het 'maaken van een Terras' op Woestduin uit diezelfde maand?⁴²

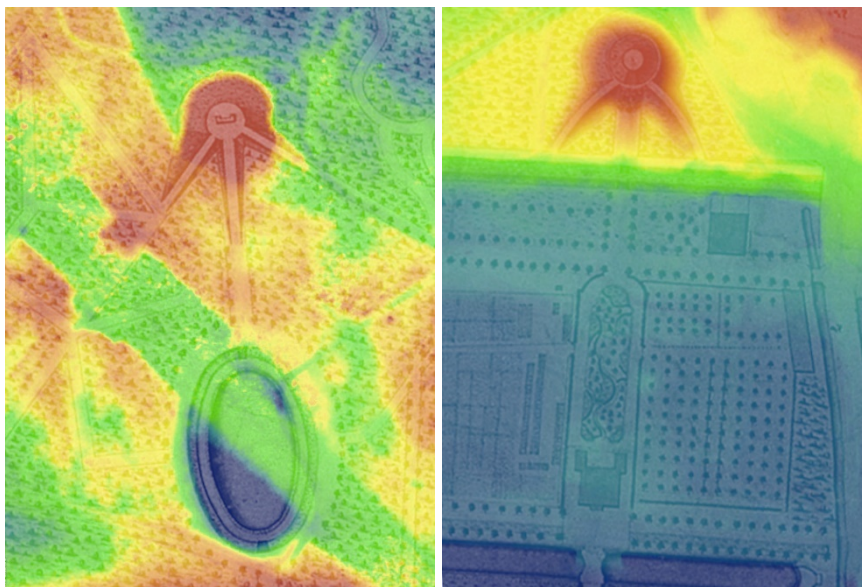
Afb. 10. Detail uit het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3), laag Maaiveld, Dynamisch. Laaggelegen bodem wordt vertegenwoordigd door de kleur blauw, via groen, geel en oranje gaat het naar de hoogstegelegen bodem, die in rood wordt weergegeven. (bewerking auteur)

DE KAART VAN CIRCA 1790 EN HET HUIDIGE LANDSCHAP VAN WOESTDUIN

Vergelijken we de huidige situatie in het terrein zoals te zien in het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3; afb. 10) en de kaart van Woestduin uit circa 1790, dan valt vooral het uit de achttiende eeuw bewaard gebleven reliëf op (zie afb. 2). Duidelijk herkenbaar (buiten het tracé van de renbaan) zijn de lange vijver in de noordelijke laan, de verhoging in de westelijke laan en de terrassen in de zuidoostelijke hoek. Binnen de renbaan is in blauw de verlaging zichtbaar van een kleine vijver die van recente datum is.

Maar in de buurt van de terrassen is nog iets zichtbaar dat we herkennen van de kaart van 1790: de kom van Snoek.⁴³ De renbaan is hier dwars overheen gelegd, maar vooral buiten het tracé is nog een groot deel van de kom zichtbaar (afb. 11). In het binnenveld, net naast de renbaan, is van de kom nog een klein stukje te zien (ook in het terrein goed herkenbaar omdat het pad daar door de kuil van de kom voert). Het bergje met gebouwtje dat ook in het binnenterrein lag, is in het veld nauwelijks te zien, maar wordt via het AHN3 toch zichtbaar.

Zelfs de drie opgangen zijn op deze manier nog herkenbaar. Mogelijk is dit bergje bij de aanleg van de renbaan grotendeels weggegraven - het publiek moest de paarden immers ook aan de overkant van de baan kunnen zien lopen.

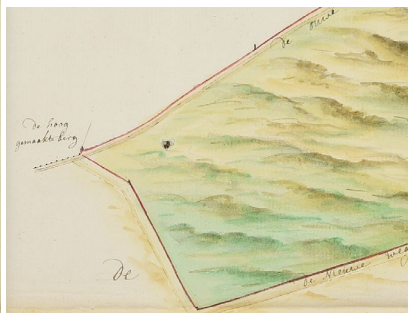
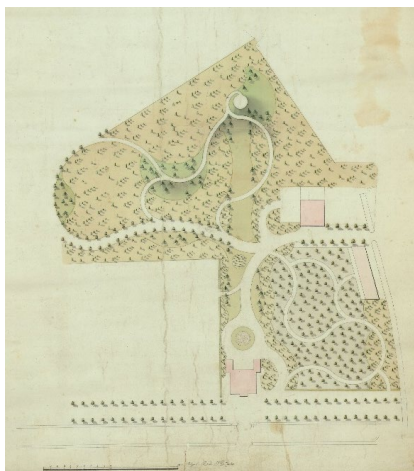

Afb. 11. Detail uit afb. 2, waarop geprojecteerd een detail uit het AHN3 van hetzelfde gebied (laag Maaiveld, Dynamisch). In blauw is de kom van Snoek te zien, die wordt doorsneden door het grondlichaam van de latere renbaan (groen). Daarboven de ten westen van deze kom gelegen heuvel, inclusief de drie asymmetrisch aangelegde opgangen. Dit element is in het veld nauwelijks waarneembaar. (bewerking auteur)

Afb. 12. Detail uit afb. 2, waarop geprojecteerd een detail uit het AHN3 van hetzelfde gebied (laag Maaiveld, Dynamisch). In rood is de berg achter het huis duidelijk herkenbaar, inclusief de opgangen. (bewerking auteur)

Deze vergelijking eindigt dichtbij het huis. De 'considerabele hoogte' van het duin waar broer en zus Kromhuizen halverwege de achttiende eeuw een weg doorheen wilden graven, ligt er nog intact bij. De weg kromt zich nog op vrijwel dezelfde wijze om het duin heen op weg naar het westen. Ook het heuveltje aan de andere kant van die weg ligt er nog bijna net zo bij als in circa 1790 (afb. 12). Het lijkt erop dat als het ontwerp van Zocher voor deze plaats al is uitgevoerd (afb. 13), dit met uitzonderlijk respect voor de bestaande situatie is gedaan. Wie verantwoordelijk was voor de aanleg van dit bergje, is onduidelijk. Het ligt binnen

het terrein dat in 1744 bij Woestduin werd getrokken en hoewel het waarschijnlijk ook als uitzichtpunt over de wildernis heeft gediend, is het vooral op het huis gericht. In 1765 was het er in ieder geval al: op de kaart die Snoek destijds maakte ten behoeve van het verzoek om nog meer duingrond is erpacht te mogen nemen, schreef hij in de buurt van dit punt in het terrein 'de hoog gemaakte berg' (afb. 14). Op dit punt komen de uitbreidingen van 1744, 1763 en 1765 bijeen, Snoek's kaart uit 1762 kwam dus ook bij dit punt uit. Betekent het feit dat Snoek destijds geen melding maakte van het bestaan van dit tuinelement, dat het er nog niet was? Daar valt geen zekerheid over te krijgen. Het ligt voor de hand te denken dat Abraham Kromhuizen of zijn zus Johanna Maria voor de aanleg van deze heuvel verantwoordelijk waren. In dat geval is er voorlopig nog geen naam bekend van een eventuele ontwerper.

Afb. 13. Johann David Zocher, ontwerp voor de omgeving van het huis en het bergje, circa 1800. Particuliere collectie.

Afb. 14. Adriaan Snoek, detail van afb. 7 met de tekst 'de hoog gemaakte berg'. (bewerking auteur)

VAN ONTGINNING MET ECONOMISCHE MOTIEVEN NAAR EEN PARK VOOR PLEZIER?

Zoals gemeld was beplanting van het terrein het doel van de uitbreidingen naar het westen. De boekhouding van Ten Hove toont aan dat er in de beginjaren veel aan grondverbetering moest worden gedaan. De 61.000 eikenstekken die Ten Hove in het voorjaar van 1764 liet komen, waren ongetwijfeld bedoeld voor het aanleggen van door Horsman aangeraden houtwallen en hakhout.⁴⁴ In de beginjaren werden met regelmaat wormen geleverd, waarschijnlijk om te helpen met de grondverbetering.⁴⁵ Of dit afdoende hielp, is de vraag. David ten Hove besloot begin 1774 om het een decennium geleden verworven terrein boekhoudkundig volledig af te schrijven.⁴⁶ Hierdoor lijkt het alsof Ten Hove wel degelijk economische motieven had bij aanvang van het project, maar die hoop vrij snel zag vervliegen. Een park aanleggen was mogelijk alsnog een beloning: enkele jaren later verschijnen kwekers die parkbeplanting leveren op het toneel. Jacobus Gans (1737-na oktober 1796) leverde dennen (1777)⁴⁷ en Weymouthden (1778).⁴⁸ Zacharias Brakel (1731-1806) leverde in diezelfde periode 21 'Seders'.⁴⁹ Maar ook hier zijn economische motieven niet uit te sluiten.

Hendrik Horsman schreef in 1773 op het einde van zijn memorie over het vruchtbaar maken van de Haagse duinen, dat er tot aan Haarlem kansen lagen voor verbetering. Op gronden die de voorgaande decennia in erfpacht waren uitgegeven, zag hij nu florerende bossen en akkers, ook in de binnenduinen. Gezien zijn werkzaamheden op Woestduin - tot in 1771 leverde hij nog plantgoed - is het waarschijnlijk dat hij onder meer daaraan dacht toen hij die woorden schreef. Maar in de eerste versie van zijn memorie (gedateerd 1 juli 1773) noteerde hij in het voorjaar van 1776 enkele aanvullingen. Hij reduceerde daarin het areaal aan duingrond waarop hij economisch succesvolle ontginning mogelijk achtte. Mogelijk waren deze aanpassingen mede geïnspireerd door de boekhoudkundige afschrijving van het terrein door Ten Hove enkele jaren eerder?

CONCLUSIES

In het park van Woestduin zijn op dit moment nog sporen te vinden van het werk van twee mannen die in de tweede helft van de achttiende eeuw verantwoordelijk waren voor de uitbreiding en ontginning van het terrein. Aan Adriaan Snoek kan met zekerheid het restant van de grote kom worden toegeschreven, en mogelijk ook de terrassen en uitzichtheuvel in de zuidoostelijke hoek van het terrein. Dat het overige terrein van Woestduin thans veelal vlak is, is in ieder geval gedeeltelijk terug te voeren op het werk van Adriaan Snoek uit 1768. Hendrik Horsman legde in 1766 de nu grotendeels buiten gebruik zijnde noordelijke weg aan.

Andere achttiende-eeuwse elementen zijn minder duidelijk aan ontwerpers of uitvoerders te koppelen. De twee ronde uitzichtheuvels zijn in meer en mindere mate ook nog in het terrein te herkennen, maar net als de nog aanwezige lange vijver in de noordelijke laan en de 'heuvel' in de westelijke laan is onduidelijk door wie ze zijn aangelegd. Mogelijk dat deze onder toezicht van de vaste tuinlieden werden aangelegd door dagloners.

Uiteraard wordt het huidige terrein gekenmerkt door het tracé van de paardenrenbaan die ruim een eeuw geleden werd aangelegd naar ontwerp van Leonard Springer. Van de ontwerpen van Zocher lijkt in het terrein niets terug te vinden. Zijn werk betrof de meer 'zachte' onderdelen van een aanleg (beplanting en padenloop), terwijl het nog herkenbare werk van zijn collega's veel grondverzet vergde. Dat maakt het lastig om categorisch te verklaren dat Zochers ontwerpen niet zijn uitgevoerd, maar het lijkt onwaarschijnlijk.

NOTEN

¹ Van Adriaan Snoek was tot op heden nog geen geboortjaar bekend. Hij werd op 29 maart 1716 in zijn geboorteplaats Loenen aan de Vecht gedoopt als zoon van Jan IJsbrands Snoek en Willemijntje Gijsberts Spijker(s). Zie: Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen, Breukelen, toegangsnummer: 1200 *Doop-, trouw- en begraafregisters in het werkgebied van het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen, vanaf 1608*, inventarisnummer 160, *Dopen, Nederlands-hervormde kerk in Loenen 1609-1914*, deel 1, 1609-1741, p. 199. Een jaar eerder (10 maart 1715) doopten zij een gelijknamige zoon, deze stierf blijkbaar snel.

² Heimerick Tromp, *De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw*, Leiden 2012, p. 213-215. Hij verwijst hierbij naar een bijdrage van Florence Hopper over Nederlandse tuinen in *The Oxford Companion to Gardens* uit 1986. Twintig jaar later, in een editie met

³ Carla S. Oldenburger, *Ontwikkeling van buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland sinds circa 1700, wonen-TA|BK, tijdschrift voor huisvesting en omgeving* (1977), nr. 9/10, p. 53-68, met name p. 55. Vrijwel iedere navolgende publicatie hanteerde deze (op zich terechte) redeneratie.

⁵ Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Backer en Erik Blok (red.), *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur*, deel West, Rotterdam 1998, p. 79. Hetzelfde punt, maar zonder de heuvel specifiek te noemen, wordt gemaakt in de meest recente versie van 'Zochers Online' (juni 2017, <https://www.oldenburgers.nl/zochers/>): Carla en Juliet Oldenburger, *Groenprojecten van de Zochers in perspectief. Landschapsarchitectuur in 19de-eeuws Nederland*, (bij gebrek aan paginering:) deel II, project 1 [(Oud-)Woestduin], onderdeel 'slotconclusie'.

David ten Hove, Heer van Sleeburg, Nieuwwaal en Den Bosch. Raad in de Vroedschap van Amsterdam 1766-1783. Kanunnik in de Kapittels van St. Maria 1748-1786, en van Oud-Munster 1748- 1776 te Utrecht; kerkmeester 1749; meesterknaap van de houtvesterij van Brederode 1776. Hij trouwde viermaal en overleefde al zijn echtgenoten: in 1749 Cornelia Adriana Sautijn (1724-1750); in 1756 Maria Francesca Ten Hove (1728-1761); in 1763 Jacoba Graswinkel (1723-1771) en in 1777 Sophia Adriana Kerckrinck (1737-1778). Het eerste en laatste huwelijk brachten elk een dochter voort.

⁹ Haags Gemeentearchief, Den Haag, DTB, *Ontvang van het middel op het begraven, Impost zeegeels, &c^a. Beginnende met het Jaar 1772*, fol. 50v. Het 'Kinderloos' staat vermeld in: *Register van het Begraaven der Dooden in de Grootte ofte St. Jacobskerk te 's Graven Haage*, band 152, 1778, p. 19.

¹¹ NA, toeg.nr. 3.01.06, inv.nr. 354 *Hans Joachim Andreas Pijnger, 1778, gedeeltelijk in afschrift. (18e eeuw).*

52

andere titel: *Concept door Hendrik Horsman, om in Graaflijkheid's Zeeduin en Houtgewas. Deze versie is in 1800 door Adriaan Pieter Twent meegedrukt met zijn verhandeling over het beplanten van de duinen op Raaphorst. A.P. Twent, Proeve, of eenige Aanteekeningen, wegens het planten op Duinen van Raaphorst, aan liefhebbers van planten meede gedeeld, van nut konden zyn, 's Gravenhage 1800.*

¹³ HGA, bibliotheek, plaatscode H s 129. Omslagtitel op achterblad: *Project van verversing van water in s Hage 1774.*

¹⁴ De namen Schapenbosch en Croesbeek werden op velerlei manieren geschreven. Gedurende een korte periode werd de naam Groesbeek gebruikt. Christian Bertram, *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland*, Alphen aan den Rijn 2005, p. 121. Een plattegrond uit 1746, gemaakt door Dirk Klinkenbergh, is gepubliceerd in: Ignaz Matthey, *Vincken moeten vincken locken. Vijf eeuwen vangst van zangvogels en kwartels in Holland*, Hilversum 2002, p. 385, Afb. 127.

¹⁵ Matthey, 2002, p. 384.

¹⁶ A. van Damme, *De buitenplaatsen te Heemstede, Berkenrode en Bennebroek 1628-1811*, Haarlem 1903, p. 66. Ook latere literatuur specificeert niet om welke van de twee het ging. Abraham Kromhuizen was een rijke handelaar op Noorwegen en de Oostzee, wiens twee kinderen later eigenaar van Woestduin werden. Hij was tevens heer van Den Bosch (of Ten Bosch) een titel die eveneens overging op zijn kinderen. Dit betreft een ook toen al reeds lang vervallen huis aan de Vecht bij Weesp, bij de Uitermeerse sluis. Een achttiende-eeuwse boerderij met die naam staat er nog (Rijksmonument nummer: 38499). Abraham Kromhuizen werd op 2 oktober 1733 als 'heere van den Bosch' in Amsterdam begraven. Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam, toeg.nr. 5001 *DTB Begraven Amsterdam 1719-1752*, inv.nr. 1058.

¹⁷ Zijn verzoek -inclusief opmeting door landmeter Dirk Klinkenbergh- aan de Staten van Holland en Westvriesland om duingrond ten westen van Woestduin in erfpacht te nemen werd goedgekeurd op 9 januari 1744. NA, toeg.nr. 3.01.27.01 *Inventaris van het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer of Rekenkamer der Domeinen van Holland: Registers en Stukken, (1233) 1446-1728 (1815)*, inv.nr. 268 1742-1745, bij het appointment van 9 januari 1744.

¹⁸ Mr. Melchior ten Hove, Heer van Rhijnauwen, Sleeburg en Nieuwwaal, geboren te Arnhem 5 mei 1682, overleden te Amsterdam 30 april 1750. Trouwde in Amstelveen op 3 augustus 1718 met Johanna Maria Kromhuizen, vrouwe van Den Bosch, gedoopt 25 maart 1689 en overleden op 31 oktober 1763 'laatende een seer grooten schat gelt nae'. Het citaat is volgens de archiefinventaris afkomstig van J. Bicker Raye. Nationaal Archief, *Inventaris van het archief van de familie Ten Hove, 1589-1791*, Den Haag, p. 9.

¹⁹ NA, toeg.nr. 3.01.27.01, inv.nr. 271 1754-1757, bij het appointment van 15 aug. 1754, inclusief een tekening en opmeting door Adriaan Snoek.

²⁰ David ten Hove beschikte op 1 januari 1756 al over een duizelingwekkende hoeveelheid onroerend goed, en toen moest hij nog Heer van Rhijnauwen en Heer van den Bosch worden. Extract uit het *Journal van David ten Hove (1753-1791)* (zonder de huizen en pakhuizen in Amsterdam, en zonder de pachtboerderij in de Beemster): Heerlijkheid Sleeburg, bij Grave; landerijen en huizen bij Overasselt, een korenmolen bij 'Setten', bij Nederasselt. Landerijen bij Hatert, onder Nijmegen; Landhoeven onder Neerbosch bij Nijmegen; Bouwhof den Hazelenbosch onder Neerbosch; Landerijen onder Gent in de Overbetuwe; Landerijen in Outforst[?] Gelderland; Bouwinge tot Heteren; Bouwhoff tot Capel-Avezaat bij Tiel; Hofsteede en Landerijen genaamt Den Uijthoff onder de Bilt; Landerijen onder de Bilt; Hofstede landerijen onder Zeijst [Den Breul]; Landerijen onder Bunnik; Landerijen onder de Bilt; Alinge goet tot Hagenouwen, onder Leusden; Hofsteede & Landerijen in Overlangbroek; Hofsteede & landerijen gelegen in Otterspoorbroek onder de gerechte van Breukelen, Nijenrodens; Hofsteede & Landerijen onder Eemnes buitendijks [3x]; Hofsteede en Landerijen onder Papendorp, Landerijen

onder Ouden Rhijn; Landerijen in Galekop; Hofstede en Landerijen onder Lopik; Hofstede en Landerijen in Capel onder Lopik; Hofstede en Landerijen onder Achttienhoven in Holland; Land tot Buren Malsen &c; Hofsteede & Landerijen op de Bree en Rietvelt; Huijs en erve op de Nieuwegragt, de stal uitkomende op de Nieuwe Kamp te Utrecht; Graf in de Buurkerk tot Utrecht. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 386, fol. 35 en verder.

²¹ Coops, Houtmans en Vandeursen, 1985, maken in deel II, p. 34 een fout wanneer zij stellen dat beide uitbreidingen in 1762 plaatsvonden.

²² E. Muller en K. Zandvliet (red), *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811*.

Bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde en haar toepassing in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouwkunde, Alphen aan den Rijn 1987, p. 178. In deze chronologische lijst van admissies in Holland is Snoek nummer 595.

'Adriaen Snoeck' zou circa 1741 een procedure zijn gestart om ook in Utrecht geadmitteerd te worden. E. Muller, Registratie van Utrechtse landmeters in de 17e en 18e eeuw, *Geodesia, Nederlands Geodetisch Tijdschrift* (1983) nr 4, p. 109-113, met name p. 112, nummer 83. Deze procedure zou zijn afgebroken (Muller en Zandvliet 1987, p. 102), maar Snoek schreef later dat hij ook in Utrecht geadmitteerd is.

²³ Zie bijvoorbeeld zijn twee bekende plattegronden van Huis te Bennebroek uit 1761. De eerst bekende kaart van Adriaan Snoek waarop dit type schaalstok te zien is, is een opmeting uit 1756 van een deel van het terrein van de ten noorden van Woestduin gelegen hofstede Leiduin: NA, toeg.nr. 3.01.27.01, inv.nr. 268, bij het appointement van 13 mei 1756, request van Mr. Jan van Loon de Jonge, secretaris der stad Amsterdam, als eigenaar van hofstede Leijduijn.

²⁴ NA, 3.01.27.01, inv.nr. 273 1763-1765, bij het appointement van 3 maart 1763.

²⁵ NA, 3.01.27.01, inv.nr. 268.

²⁶ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391 *Journal van David ten Hove en Johanna Maria Kromhuizen, 1763-1780*, fol. 64, dd 28 maart 1764. Een soortgelijke vermelding met hetzelfde bedrag in NA 1.10.47, inv.nr. 392 *Grootboek van David ten Hove, 1763-1780*, fol. 58.

²⁷ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388 *Generaal kasboek van D. ten Hove en van de boeken van Johanna Maria Kromhuizen, weduwe van Melchior ten Hove, benevens van de boedel van wijlen Abraham Kromhuizen 1765-1773* [4 februari 1765 tot 31 januari 1773], fol. 9, dd 17 augustus 1765.

²⁸ NA, toeg.nr. 3.01.27.01, inv.nr. 273, bij het appointement van 4 dec. 1765.

²⁹ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 20, dd 1 maart 1766: 'A[an] H. Horsman, op Rekening van f3500 wegens het maaken van de nieuwe weg in Lijduin.' Hierna komt Hendrik Horsman alleen nog in de boeken voor als leverancier van bomen, heesters en eikenstekken (en, later, in verband met 'de Actens der Jacht').

³⁰ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 95, dd 19 november 1765.

³¹ De verlegde weg is op dit moment nog herkenbaar als een grotendeels niet gebruikte laan in het bos. Alleen waar deze laan aansluit op de Vogelengangseweg, bij de fietsoversteekplaats, is zij nog in gebruik.

³² NA, toeg.nr. 3.01.27.01, inv.nr. 273, bij het appointement van 4 dec. 1765.

³³ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 29, dd 9 januari 1767.

³⁴ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 48, dd 17 september 1768. De omschrijving van dezelfde betaling in zijn journal: 'aan den Landmeeter Snoek in 4 Termijnen, op Rek van f3050 te verdienen voor het Graven van een Kom in het Duin.' NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 132, dd 23 september 1768.

³⁵ De meest uitgebreide versie van deze post is te vinden in het *Grootboek van David ten Hove 1763-1780*: 'aan den Landmeeter Snoek P Resto van de gedaane aanbesteding van de Kom in het duin'. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 392, fol. 113, dd 17 november 1768 (f1675,-).

³⁶ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 134, dd 12 december 1768.

³⁷ 'Voor 't Verhogen en Verdiefen van de Kom', valt op 23 september 1772 in het kasboek van David ten Hove te lezen, enkele dagen later aangevuld met de post 'Voor 't

droogmaaken van de groote Kom'. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 94, resp. dd 23 september 1772 (f84,-) en 26 september 1772 (f36 en zestien stuivers).

³⁸ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 96, dd 5 januari 1773: 'A. den Landmeter Snoek volg's Rek'. In 1775 bracht Snoek 24 gulden in rekening voor de ontwerptekening van Westerhout, zie Henk van der Eijk, 'Westerhout in Haarlem - zes maanden werk voor Adriaan Snoek (1775-1776)', in: Arinda van der Does en Jan Holwerda (red.), *Tuingeschiedenis in Nederland II: Denken en Doen in de Nederlandse tuinkunst 1500-2000* (s.l. 2016), p. 105-114, met name p. 111.

³⁹ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 388, fol. 79: 'A[an] A. Snoek, op Rekening van 't aangenomen bestek op de Nes' (f1100,-). In totaal zou Snoek in 1771 iets meer dan f3000,- voor werk aan De Nes ontvangen.

Ten Hove's schoonmoeder was Wendela Eleonora Reaal (1688-1768), weduwe Willem Sautijn (1678-1731). Zij was in 1758 eigenaar geworden van De Nes. Vanaf in ieder geval 1771 besteedde Ten Hove veel geld aan verbeteringen van dit inmiddels volledig afgegraven buiten.

⁴⁰ Zij zou in 1772 met Willem Munter (1743-1776) trouwen, daarna, in 1780, met Johan Karel Godin (1752-1787), heer van Bolenstein. Haar portret was recentelijk nog te zien op de Johann Friedrich Tischbein tentoonstelling in Rijksmuseum Twenthe, eveneens afgebeeld in de catalogus: Josien Beltman en Paul Knolle (red.), *Johann Friedrich Tischbein en de ontdekking van het gevoel*, Enschede/Zwolle 2019, p. 115, cat.nr. 82.

⁴¹ Deze betalingen vonden plaats in de jaren 1774, 1776, 1778, 1781, 1782, 1785 en 1787, het jaar waarin David ten Hove overleed.

⁴² NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 390, fol. 8, dd 14 januari 1774: 'A. Snoek, Landmeeter (f44 en 14 stuivers)'. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 193, dd 31 januari 1774: 'Hofstede Woestduin voor't maaken van een Terras' (f375,-). Gezien de plaatsaanduiding zou dit in de buurt van het huis moeten zijn geweest.

⁴³ Overigens ook al opgemerkt in Coops (etc.) 1985, deel II, p.39. Zie voor de tekening van Snoek afbeelding 9.

⁴⁴ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 387 *Grootboek, 1753-1791*, fol. 40, dd 9 mei 1764: 'A.J. Elsnerus, voor 61000 Eijke Stekken naar Woestduin'. Ds Alexander Jacobus Elsnerus was van 1744 tot 1777 predikant in Bunnik, waar hij overleed. Zie

<http://dominees.nl/search.php?sr=g&id=10581> (geraadpleegd op 23 februari 2020). Hij fungeerde tevens als een soort rentmeester voor de bezittingen van David ten Hove in De Bilt, Zeist en omgeving.

⁴⁵ Bijvoorbeeld op 3 juli 1767: 'Lijduin voor diverse betaalde Daglooonen f912-08-00; Item voor Wormen f12-00-00; voor geleverd hout den 3 Julij aan Horsman f127-10-00; aan den laatstgenoemden, voor een extra f42-00-00'. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 118.

⁴⁶ Op 31 januari 1774 noteerde hij onder het kopje 'Winst en Verlies': 'aan Lijduin achter Woestduin zo dit Perseel debit staat, en thans finaal word afgeschreeven f23724-00-12'. NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 391, fol. 195.

⁴⁷ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 390, fol. 44, dd 2 november 1777: 'A[an] Jacobus Gans, voor 25 Pijnboomen a 2 f.'

⁴⁸ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 390, fol. 59, dd 20 november 1777: 'A[an] Gans, voor 5 Wijnmoutspijnen betaald [f5-10-00].'

⁴⁹ NA, toeg.nr. 1.10.47, inv.nr. 390, fol. 57, dd 12 oktober 1778: 'A[an] Z. Brakel voor 21 Seders [f8-00-00].'